

Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

Døden i Teben

Døden i Teben

Bygd på *Kong Oidipus*, *Oidipus i Kolonos*
og *Antigone* av Sofokles
i ein versjon av Jon Fosse
Musikk: Jóhann Jóhannsson

Den Gamle Mannen: Per Schaanning
Oidipus: Sverre Bentzen
Kreon: Jan Grønli
Teiresias: Jan Hårstad
Jokaste: Trini Lund
Bodberaren: Svein Erik Brodal
Gjetaren: Torgeir Fonnli
Antigone: Stine Mari Fyrileiv
Ismene: Maria Sand
Polyneikes: Espen Sandvik
Vakta: Svein Roger Karlsen
Haimon: Frank Kjosås

Koret:

Sunniva Egge Sipus, Mattias Ekholm,
Niklas Gundersen, Kenneth Homstad,
Björn Sandberg, Eli Stålhand, Rune Sæter,
Charlotte Øverland Våset, Stine Mari Fyrileiv,
Frank Kjosås, Maria Sand, Espen Sandvik

Regi: János Szász
Scenografi: Kari Gravklev
Kostymedesign: Mari Benedek
Koreografi: Csaba Horváth
Lysdesign: Terje Wolmer
Dramaturg: Cecilia Ölveczky

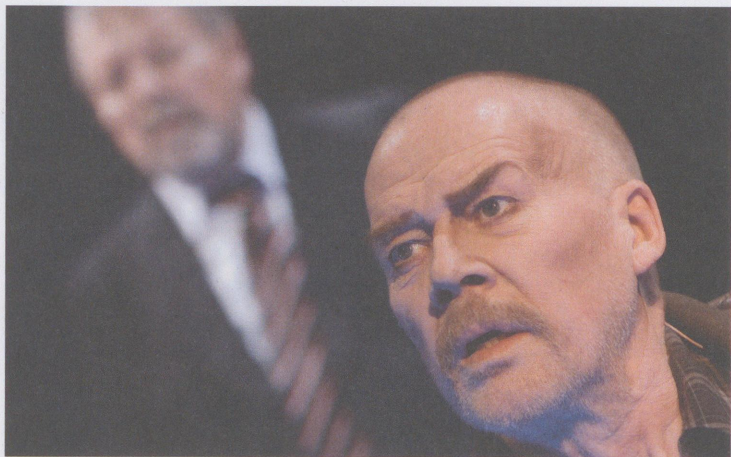
Inspisient: Brita Gaarder
Maske/parykkdesign: Stig Wedvik
Lyd: Vibeke Blydt-Hansen
Lysmeisterar: Dag Sigurdsson / Rune Aspeggen
Tolk: Eszter Horváti
Sufflør: Gry Hege Espenes
Scenekoordinatorar:
Jon Erik Rosenborg / Joachim Gaarder
Kostymekoordinator: Line Antonsen

Premiere 17. januar 2008 på Hovudscenen

Versjonane av *Kong Oidipus* og *Antigone* er skrivne med støtte i Eirik Vandviks omsetjingar (Greske tragediar, Samlaget 1975), og versjonen av *Oidipus i Kolonos* er skriven ut frå Peter Østbyes omsetjing (Gyldendal 1975).

Foto: Erik Berg
Bilda er tatt i prøvetida

Programredaksjon: János Szász, Cecilia Ölveczky,
Åsne Dahl Torp og Ida Michaelsen
Grafisk formgjevar: Knut-Jarle Hvitmyhr
Trykk: Merkur-Trykk AS

Kva spurde Sfinxen om?

TEKST: JON REFSDAL MOE

Det er vel ikkje det at gåta til Sfinxen er så lett. Men av eit monster som heldt ein by omringa så lenge, hadde eg venta meg noko dunklare. Noko som dufta av mystikk og sundrivne kroppar, dette djupe og useielege som ynglingane i Teben desperat funderte på før dei vart knuste i kjeften hennar. Og i staden kjem ho med denne nesten koselege regla, om spaserstokkar og kravlande små babyar. Den kunne ha stått i dei gåtebøkene eg hadde som barn, og for alt eg veit, står den kanskje enno: Kva skapning er det som først går på fire, deretter på to og til slutt på tre bein?

I dag veit vi godt kva Sfinxen spurde om. Dei kunne berre ha sett på seg sjølv. Men likevel hadde ingen funne svaret da Oidipus møtte henne på landevegen frå Korint. Og Oidipus vart ikkje berre kongen over Teben da han løyste gåta. Han vart også den første til å peike på seg sjølv og seie "dette er mennesket" – med mennesket sine armar, bein og sin udøyelegdom.

Det var dette som var utenkjeleg for tebenarane før han. Og derfor kunne dei ikkje anna enn å bli knuste mellom kjevane til løvekvinna. For var det ikkje uhøyrte å snakke om eit menneske på denne måten? Som ein av skapningane på jorda, utan å vise til den guddommelege orden som det var ein del av? Eit menneske lausrive frå lagnaden som bind det til himmelen, og som Oidipus trudde han kunne rømme frå.

Slik ei anna segn fortel, om Eva som åt av kunnskapstreet, er også Oidipus ein opprørar mot ein høgare orden. Men brotsverket hans er ikkje det han sjølv trudde det er og den vi har kalla opp eit kompleks etter. Brotsverket hans er tvert imot å løyse Sfinxens gåte – å definere mennesket i kraft av mennesket sjølv. Slik blir tiggjarprinsen med dei hovne føtene også til det første mennesket: ein skapning som kan tale om og setje namn på den han er. Homo Sapiens Sapiens. Mennesket som veit , og som veit at det er menneske.

Når Sfinxen har styrta seg frå fjellsida, kan Oidipus feire ein mellombels siger over gudane. Han har kome seg unna lagnaden. Han har vorte konge i ein annan by og trur at han aldri meir skal vende heim for å utføre brotsverket som han er utsedd til. Men som vi veit, er det Teben som er heimen hans. Det er i Teben han hamnar i senga til Jokaste. Det er på vegen dit han hamnar i kamp med Laios. Hadde han passivt underkasta seg, hadde lagnaden aldri sigra over han. Han kunne leve lykkeleg som prins av Korint og håpe, som vi ofte gjer, at alt ville gå bra til slutt. Det er rømminga vekk frå lagnaden som gjer at han greier å overvinne lagnaden. Det er hans eigen frie vilje som gjer han til passiv brikke i eit kosmisk maskineri. Det er forsøka hans på å skape eit liv på eiga hand som gjer at han endar med det livet gudane hadde bestemt for han. Sfinxen har svike Oidipus. Det fanst inga løysing på gåta hennar. Det han fann, var berre skinet av ei løysing.

Da eg var tolv år, bestemte eg meg for å digge det svenske rockebandet Imperiet. Eg ville modellere ungdomstida mi etter utgivingssyklusen deira, plate etter plate skulle samsvare med skilsetjande opplevingar i livet. Difor var det eit

slag i trynet da dei la opp før eg fylte 14. På avskilskonser-
ten deira kom eg ikkje inn. Eg var for liten. Men eg har
opptaket på plate. Over ein vegg av lyd ropar vokalisten:
*...Dom pojarna som aldrig ville bli som sin far (...) Nu
står dom på en exakt linje och dödar sina drinkar i takt
med musiken!*

I dag trur vi ikkje lenger på nokon kosmisk og lagnadsstyrt
orden. Vi lever i ei tid som dyrkar fridom for individet, og
det skal vi berre vere glade for, trass i alt. Liva våre handlar
om å finne våre eigne svar på Sfinxens gåte: vi kan definere
oss sjølve som vi vil. Vi designer vår eigen eksistens. Men
ein eller annan stad ligg kanskje eit medvit og murrar. Har
lagnaden forlate oss? Kvifor kjenner vi da stadig lagnadens
ironi på kroppen? Kva er det som bind oss fast og som gjer
oss til parodiar på tidlegare generasjonar?

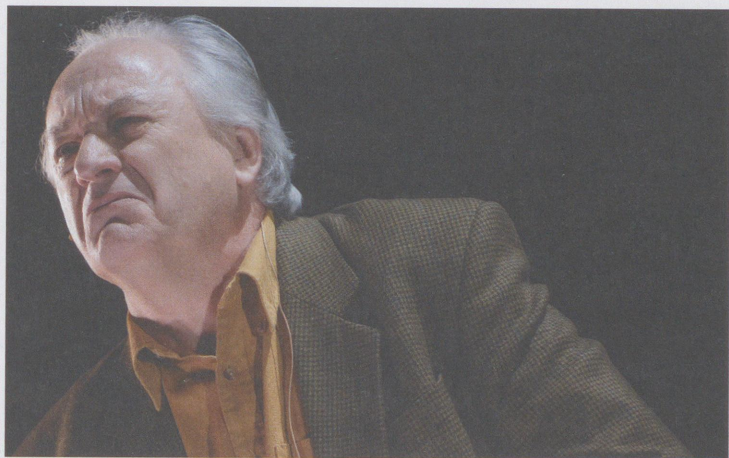
Ved inngangen til Apollotemplet i Delfi, dit så mange av
heltane i antikken reiste for leite opp oraklet, og der
Oidipus var ein av mange som fekk lagnaden sin avgjort,
der stod ei innskrift: gnothi seauton. Kjenn deg sjølv.
Oppmodinga blir teken opp att hos Platon, og fram
gjennom hundreåra har den vore det første møtet med filo-
sofien for elevar og studentar. Det kan høyrast ut som ei
smal sak. Men alt her ligg det ei splitting. For skal eg kjenne
meg sjølv, må eg dele meg sjølv i to. I den som kjenner, og
i den som blir kjend. I same augneblinken som vi byrjar å
tenkje og reflektere over oss sjølve, blir vi òg framande for
oss sjølve. Vi vil aldri vere heilt til stades, men alltid splitta,
alltid fråverande. Kjensla av å vere menneske er kjensla av
å leve i eksil, skilt frå, men likevel fanga av noko vi ikkje
heilt veit kva er. Noko vi må gjenerobre.

Tenk på Polyneikes. Fødd i blodskam, som både son og bror til Oidipus. No er han komen til Kolonos for å bli sameint med far sin igjen, og ta han med på feltoget mot heimbyen. Men opphavet gir ikkje ved dørene. Oidipus forbannar både han og veslebroren Eteokles, som har teke makta. Og som faren spådde, døyr dei bae for handa til kvarandre. Og som Polyneikes vil heller aldri mennesket bli sameint med opphavet sitt. Vi kjem aldri til å gjenerobre Teben. Eg trur ikkje vi eingong har ei trassig veslesøster til å gravleggje oss. Det er kanskje vår tragedie. Men det er òg føresetnaden for vår eksistens. Kjende vi oss sjølve fullt ut, kunne vi like gjerne vere døde. Slik Oidipus var død lenge før han kom til Kolonos.

Teater er ikkje anna enn eit slag i lufta. Det etterlèt seg ingen verdens ting. Men historia om teatret er full av slike forsøk på å gjenerobre det som definerer oss som menneske, på å få eit fullstendig grep om det verkelege, eit glimt av det som slepper unna oss, og som vi alltid leitar etter. Eit teater som det kanskje aldri vil bli noko av, og som vi derfor aldri må gi opp trua på.

(Til nynorsk ved Leif Mæhle)

Best var
å ikkje vera fødd
nest største lykka var
om fyrst fødd
å få koma snøgt
attende
dit ein nyleg
kom ifrå
berre eitt gir trøyst
døden
den siste stad
å vera

Jon Fosse, *Døden i Teben*

Sensur av Antigone

Andre verdenskrigen ramma også norsk teater hardt. Teatra skulle halde fram, men under nazistisk "rettleiing og oppsyn", heitte det. Repertoaret skulle godkjennast av den tyske overkikadoren, Müller-Scheld. I 1942 skulle etter planen Sofokles' *Antigone* bli sett opp på Det Norske Teatret, i Eirik Vandvik si omsetjing. Men det skulle vise seg at ein 2400 år gamal gresk tragedie var høgaktuell i samtida, og kunne ikkje bli sett opp utan strykingar. Fleire heilt sentrale replikkar i stykket måtte utelatast. Til dømes blei denne replikken til Korføraren strøken:

*Og med rasande skrik
som ein ørn over landet seig herstyrken inn,
med vengene kvite som skinande snø,
med skjoldar og spjot
og hjelmar med duvande tagl...*

Resultatet av sensuren var sjølv sagt at *Antigone* blei lagt på hylla til freden kom. I oktober 1942 måtte teatersjefen, Knut Hergel, flykte til Sverige. Vel heime våren 1945 tok han opp der han slapp, nemlig med *Antigone* - som han sjølv sette i scene. Premiereren kom 6. september 1945 med Tordis Maurstad i hovudrolla som Antigone, og framsyninga blei ein stor suksess.

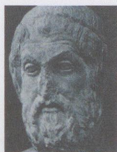
Tordis Maurstad som Antigone 1945. Foto: Polyfoto/DNT

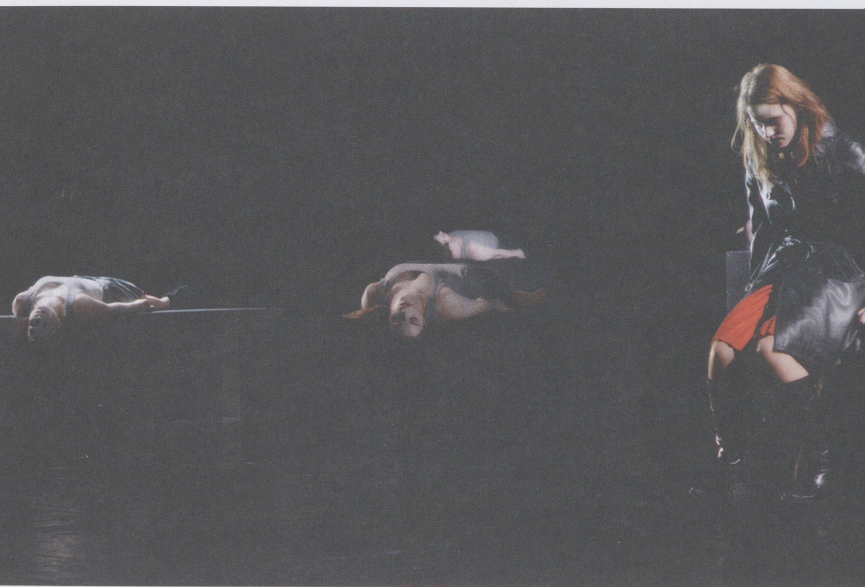
Sofokles

(f. 497 eller 496 f.kr.)

- Var truleg son av ein stor forretningsmann, og hadde sjølv høge administrative og militære verv.
- Er saman med Aiskylos og Euripides rekna mellom dei største tragedieforfattarane frå det antikke Hellas.
- Aristoteles rekna Sofokles som den fremste tragedieforfattaren av dei alle.
- Spesielt kjend for å ha innført den tredje skodespelaren i tragedia, og med dette gav han koret ei mindre framtrødande rolle.
- Er òg kjend for sine gode dialogar ispedde dramatisk ironi.
- Skal i alt ha skriva 123 teaterstykker, men det er berre sju som er blitt bevarte. Mellom dei er *Antigone*, *Kong Oidipus* og *Elektra* dei mest kjende og mest spelte.
- Både tragediane hans, og mytane som blir formidla gjennom dei, har fått mykje å seie for ettertida. I ei særstilling står sagnet om Oidipus, i vår tid kanskje best kjend frå Freuds teori om Ødipus-komplekset.
- Mellom tragedieforfattarar med sterke band til Sofokles finn vi til dømes Milton og Racine.

Jòhann Jòhannsson

blir rekna mellom dei mest markante aktørane innan samtidsmusikkmiljøet på Island. I tillegg til å vere musikalr,

er han komponist og musikkprodusent. Han er grunnleggjar av orkesteret The Apparat Organ Quartet, som har spelt på musikkfestivalar over heile Europa med stor suksess. Han driv òg labelet Kitchen Motors i Reykjavik - ein kunstorganisasjon og tenketank som initierer samarbeid og arrangerar konsertar, utstillingar, performancer, kammeroperaer og produserar filmar, bøker og radio-program, i tillegg til å gi ut plater. Dei siste åra har han turnert Europa med to danseframsyningar laga saman med den internasjonalt

heidra dansaren og koreografen Erna Omarsdottir. Jòhannsson laga filmmusikken til regissør Szász' siste film *Opium - Diary of a Madwoman*. Eksperimentering, samarbeid på tvers av kunstformar og nye kunstuttrykk står alltid sentralt i Jòhannssons arbeid.

Foto: Magnus Helgason

János Szász

er ein av dei fremste film- og teaterregissørane i Ungarn i dag. Han gjeita Det Norske Teatret som regissør for *Den kaukasiske krittningen* i 2004 og *Hair* i 2006. I Noreg er han òg kjend for filmen *Woyzeck* etter Büchners skodespel og *Witmangutane*, som vann publikumsprisen under filmfestivalen i Tromsø. Begge filmene har fått prestisjetunge prisar ved fleire europeiske og amerikanske filmfestivalar. På oppdrag frå Steven Spielberg gjorde han dokumentarfilmene *Eyes* og *Holocaust*, ein del av prosjektet *Broken silence* som markerte 60-års minnet for jødeutryddingane. For teater-scena har han mellom anna sett opp stykke av Peter Weiss, Bertolt Brecht, Tennessee Williams og Anton Tsjekhov i Boston og i Washington, og har signert mange klassikarar i heimlandet. I 2005 sette han opp *Mesteren og Margarita* av Bulgakov på Nasjonalteatret i Budapest. Han underviser òg på det ungarske Teater- og Filmakademiet. I fjor vart den siste filmen hans, *Opium – Diary of a Madwoman*, vist på kinoar i Europa. I den kvinnelege hovudrolla finn vi Det Norske Teatrets Kirsti Stubø, som vant prisen for beste kvinnelege skodespelar under Moskva Internasjonale Filmfestival 2007 for denne rolla.

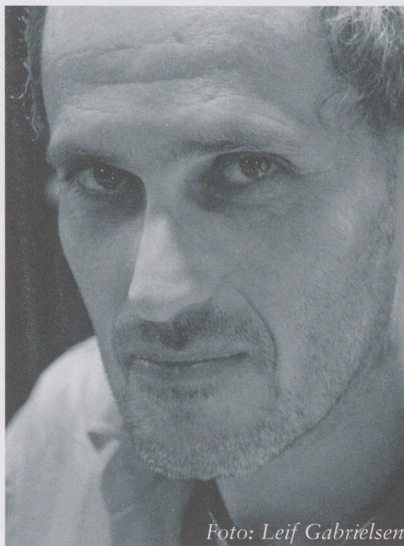

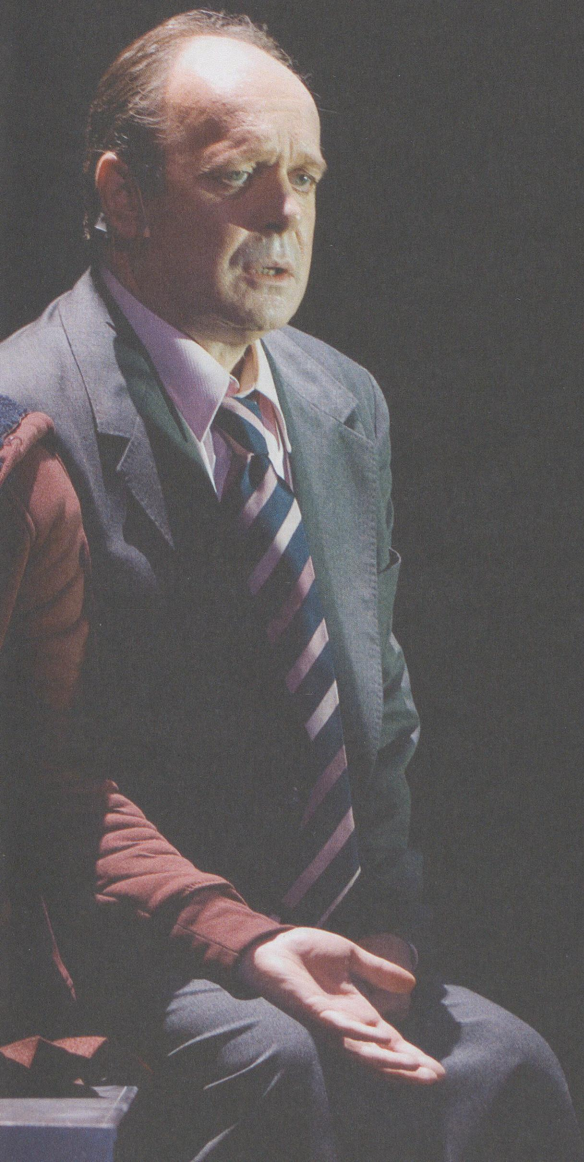
Foto: Leif Gabrielsen

Csaba Horváth

er utdanna ved det ungarske Ballettakademiet. Etter å ha vore solist i ulike danseensemble, byrja han som koreograf. Fram til 2005 leia han eit framgangsrikt moderne danse-teater, Sentraleuropeisk danse-gruppe. Frå 2006 har han starta ei ny dansegruppe med namn Fortedance. Samstundes blei han lei-er for ballettavdelinga ved eit av dei største teatra i Debrecen. Fram-syningane hans er representert på viktige samtidsfestivalar, og han tek imot prisar både som dansar og koreograf i heile Europa. Han har laga koreografien og dansa tittel-rolla i Bartoks kjende verk *Den vedunderlege Mandarin* og gjort den moderne danseversjonen av *Medea*, *Orpheus* og *Sinbad*. I den

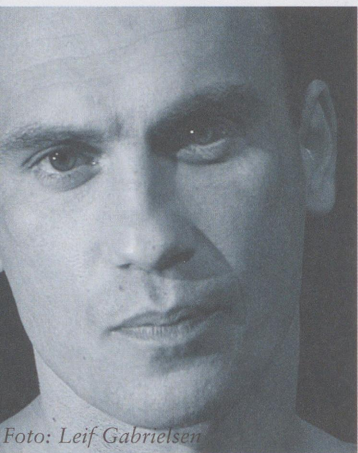

Foto: Leif Gabrielsen

siste tida har han hatt koreografien på *Dei fire årstider* av Vivaldi, samt to Sjostakovitsj-verk, 9. *Strykekvartett* og 15. *Symfoni*, for å nemne nokre av dei viktigaste. Csaba Horváth arbeidde saman med János Szász i to framsyningar ved American Repertory Theatre i Boston, *Mor Courage* av Bertolt Brecht og *Mordet på Marat* av Peter Weiss, og vidare *Mesteren og Margarita* på Nasjonalteatret i Budapest. På Det Norske Teatret har han tidlegare arbeidd med Szász på *Den kaukasiske kringingen* og *Hair*. Våren 2007 hadde han koreografien på Wedekinds *Spring Awakening*. Han underviser i rørsle på Samtidsdans-akademiet i Budapest, ofte i samarbeid med György Kurtág.

Mari Benedek

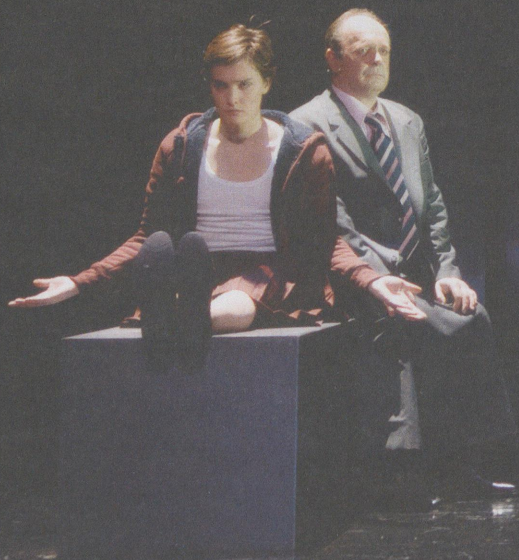
er utdanna scenograf og kostymedesignar frå Szurikov-akademiet i Moskva og Kunstakademiet i Budapest. Ho er ein etterspurd kostymedesignar innan både opera- og teaterproduksjonar, og har laga kostyme til fleire spelefilmar. I samband med Mozart-jubileet gjorde ho kostyme til tre store oppsetjingar: *Figaros bryllup*, *Cosi fan tutte* og *Don Giovanni*. Ho har jobba med både moderne og klassiske dramatiske fram-syningar. I 2005 gjorde ho kostyme til *Mesteren og Margarita* i János Szász regi på Nasjonalteateret i Budapest, og var gjestedesignar på Salzburg Teater-festival med ein versjon av *Fedra*. Ho arbeidde første gong med Csaba Horváth under fram-syninga *Den vedunderlege Mandarin*. Etter dette har ho vore kostymedesignar på alle hans dansefram-syningar. Nyleg gjorde ho stor suksess på Ungarns Nasjonalopera med kostyma til *Elektra* av Strauss. Dette er tredje gongen ho gjestar Det Norske Teatret saman med Szász og Horváth. Mari Benedek underviser både på kunstakademiet og på teaterakademiet i Budapest. Fleire år på rad har ho fått prisar og utmerkingar i heimlandet sitt.

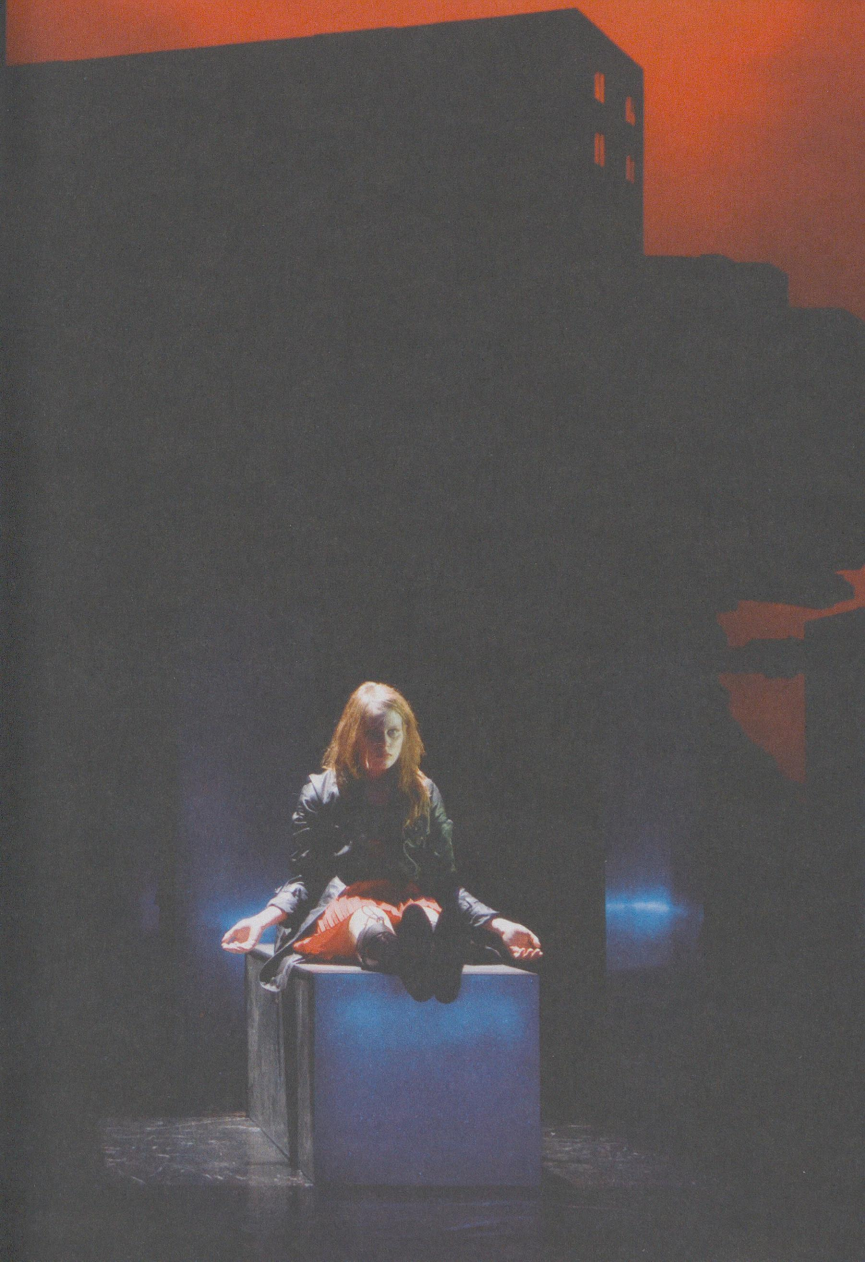

Foto: Leif Gabrielsen

Depotbiblioteket

Døden i Teheran

08sd08672